

پیش آمده، ایران دوباره امیدوار شد که به حق تاریخی خود برسد و بخش‌هایی از عراق به این کشور بازگردد. اما این بار قدرت‌های بزرگ به‌ویژه انگلیس مانع از تحقق اهداف ایران در عراق شدند و دولت ایران که در آن دوران دچار ضعف شده بود و با مشکلات سیاسی و اقتصادی بسیاری مواجه بود و به حمایت و کمک‌های انگلیس نیاز داشت، تسلیم فشارهای انگلیس شد و عراق تبدیل به کشوری در همسایگی غرب ایران شد.

این روند به‌طور بدیهی در شکل‌گیری مناسبات سیاسی ایران و عراق اثرگذار بود و ایران برای چندین سال از به رسمیت شناختن این کشور خودداری کرد و صحنه سیاسی عراق همچنان متأثر از نقش ایران و ایرانیان ماند. یکی از این موارد، نقش علمای ایرانی در دفاع از استقلال عراق در مقابل قیمومیت انگلیس بر این کشور بود و این موضوع به انقلاب ۱۹۲۰م. منجر شد اما انگلیس که در مدتی طولانی از دوران سلطنت عراق، نقش محوری در ترسیم سیاست خارجی این کشور داشت و سیاست خارجی عراق را طوری پیش می‌برد که منافع او را تأمین کند، بر آن شد تا با همکاری دولت عراق حضور و نفوذ ایرانیان در این کشور را محدود کند؛ مسائلی از قبیل تبعید علما، قرارداد قضایی و قانون تابعیت از جمله این ابزارها بود.

از سوی دیگر، همسایگی این دو کشور بحران‌های مرزی دیگری به‌وجود آورد که از جمله آنها عشایر مرزی به‌ویژه کردها، رودخانه‌های مرزی، پست‌های نظامی و مسئله مهم‌تر حاکمیت بر اروندرود بود و طی سال‌های اول تأسیس عراق، دولت ایران گاهی به‌صورت مستقیم و گاهی با وساطت انگلیس در مورد این مسائل با عراق به مذاکرات طولانی می‌پرداخت و تلاش می‌کرد حداقل حقوق ایران را تضمین کند و از جانب غرب تهدیدی وجود نداشته باشد که امنیت و حاکمیت آن را به خطر بیندازد. سرانجام با قول‌هایی که انگلیس در حفظ حقوق ایران به این کشور داد، تهران در سال ۱۳۰۸ش. به‌طور رسمی کشور عراق را به رسمیت شناخت. دو کشور به تبادل دیپلماتیک پرداختند و همواره مذاکرات در موارد مختلف میان آنها برقرار بود و همیشه بر اهمیت روابط حسنه میان یکدیگر تأکید می‌کردند اما در عمل در باره مسائلی که تحت‌تأثیر منافع انگلیس قرار می‌گرفت، به نتیجه مثبت نمی‌رسیدند.

منابع و مآخذ

اسناد

فارسی:

آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، اداره حفظ و نگهداری اسناد.

- (۱۳۰۰-۱۶-۱-۱۷ش.)
(۱۳۰۲-۲۷-۱۹ش.)
(۱۳۰۲-۵۲-۲۷ش.)
(۱۳۰۲-۲۷-۲۰ش.)
(۱۳۰۲-۴۷-۲۰ش.)
(۱۳۰۳-۲۷-۴۶ش.)
(۱۳۰۳-۱۳-۲۴-۴۲ش.)
(۱۳۰۳-۲۷-۲۹ش.)
(۱۳۰۴-۲۹-۲۳ش.)
(۱۳۰۴-۲۹-۷۶ش.)
(۱۳۰۶-۴۲-۵ش.)
(۱۳۰۶-۲۹-۱۶ش.)
(۱۳۰۸-۱۶-۲۱ش.)
(۱۳۰۸-۱۵-۱۱۱ش.)
(۱۳۰۸-۱۶-۲۱ش.)
(۱۳۰۸-۱۶-۲۱ش.)
(۱۳۳۷-۱۵۴-۶۶-۷ش.)
(۱۳۳۷-۶۶-۲۲ش.)
(۱۳۳۷-۴۴-۱۶ش.)
(۱۳۴۰-۱۶-۴ش.)

عربی:

- أرشيف دارالكتب والوثائق الوطنيه، ملفات البلاط الملكي:
۳۱۱/۷۳۴ برقيه رضا شاه بهلوی الى الملك فيصل، وثيقه ۳۹.
۳۱۱/۷۳۴، برقيه الملك فيصل الأول الى جلاله رضا خان شاه ايران، وثيقه ۷۹۰.
۹۵۳، من ب. هـ. بوردبلى الى وكيل رئيس الديوان الملكي رستم حيدر، رقم ۲۳۱۵ فى ۱۰ كانون الأول ۱۹۲۷م، وثيقه ۱۴.
۳۱۱/۲۵۸۱، تجنس عشائر شطالعرب بالجنسيه الإيرانيه، وثيقه ۵.
۳۱۱/۲۳۶۱، من المندوب السامى البريطانى فى العراق هنرى دوبس الى الملك فيصل الأول بخصوص عوده العلماء المبعدين الى ايران بسبب موقفهم من انتخابات المجلس التأسيسى من ۹ كانون الثانى الى نيسان ۱۹۲۴م، وثائق ۱۳، ۱۵، ۲۰.
۳۱۱/۸۲۲، كتاب من بورديلون الى رئيس الوزراء ۲۲ حزيران ۱۹۲۷م، وثيقه ۲۶.
۳۱۱/۸۲۳، كتاب سرى بالرقم ۲۹۶ فى ۱۹ تشرين الثانى ۱۹۲۸م، من ب. هـ بورديلن مستشار المعتمد السامى البريطانى فى العراق الى رستم حيدر رئيس الديوان الملكي، وثيقه ۲۱.

۳۱۱/۸۲۵، برقیه من عزالدین النقیب الی رئیس‌الوزراء العراقی، ۱۰ مایس ۱۹۳۴م، وثیقه ۶۳.
 ۳۱۱/۸۲۶، حدیث وزیر الخارجیه العراقی نوری السعید مع سمیعی خان وزیر خارجیه ایران، ۱۵
 تشرین‌الثانی ۱۹۳۴م، وثیقه ۵.

کتاب‌ها

منابع فارسی:

آریا بخشایش، یحیی، "مظالم انگلیس در بین‌النهرین"، *فصلنامه مطالعات تاریخی*، بهار ۱۳۸۴، شماره ۶.
 احمدی، حمید، ۱۳۶۹، *ریشه‌های بحران در خاورمیانه*، تهران: کیهان.
 احمدی، حمید، ۱۴۰۰، *سیاست و حکومت در خاورمیانه و شمال آفریقا*، تهران: نشر نی.
 اکبری، مرتضی و سیاوش یاری، "نقش رودخانه‌های مرزی در روابط ایران و عراق از دوره پهلوی تا آغاز جنگ
 تحمیلی" (مطالعه موردی: کنگیر و کنجان چم در استان ایلام)، نشریه پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، بهار
 و تابستان ۱۳۹۵، شماره ۱۸.
 بیات، کاوه و رضا آذری شهرضایی، ۱۳۹۲، *آمال ایرانیان: از کنفرانس صلح پاریس تا قرارداد ۱۹۱۹ ایران و
 انگلیس*، تهران: شیرازه.
 جعفری‌ولدانی، اصغر، ۱۳۶۷، *بررسی تاریخی اختلافات مرزی ایران و عراق*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و
 بین‌المللی وزارت امور خارجه.
 حائری، عبدالهادی، ۱۳۶۴، *تشیع و مشروطیت در ایران و نقش علمای مقیم عراق*، تهران: امیرکبیر.
 خالصی‌زاده، ۱۳۹۷، *آه از این راه: خاطرات و مبارزات آیت‌الله شیخ محمد خالصی‌زاده ۱۲۷۰-۱۳۴۲ ش.*،
 تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
 رحمانیان، داریوش، ۱۳۹۱، *ایران بین دو کودتا: تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از
 انقراض قاجاریه تا کودتای ۲۸ مرداد*، تهران: سمت.
 رضایی، احمد، "ایران‌شناسی کردها و کردستان در گذر زمان"، *فصلنامه مطالعات ملی*، پائیز ۱۳۷۹، شماره ۵.
 زندیه، حسن، ۱۴۰۰، *تحول نظام قضایی در ایران در دوره پهلوی اول*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 فروغی، محمدعلی، ۱۳۹۴، *یادداشت‌های روزانه محمدعلی فروغی از سفر کنفرانس صلح پاریس دسامبر
 ۱۹۱۸-۱۹۲۰*، به‌کوشش: محمدافشین وفایی و پژمان فیروزبخش، تهران: سخن.
 فوبلیکوف، د. ر.، ۱۳۶۷، *تاریخ معاصر کشورهای عربی*، ترجمه: محمدحسین روحانی، تهران: توس.
 کاظمی، باقر، ۱۳۹۰، *یادداشت‌هایی از زندگانی باقر کاظمی*، به‌کوشش: داود کاظمی و منصوره اتحادیه،
 تهران: نشر تاریخ ایران.
 کرمی، شایان، "تنش‌های آبی بین ایران و عثمانی در سرحدات سومار و مهران"، *فصلنامه تاریخ مردم*، بهار
 ۱۴۰۱، شماره ۲۰.
 کوهستانی‌نژاد، مسعود، ۱۳۸۴، *چالش‌ها و تعاملات ایران و عراق در نیمه نخست سده بیستم*، تهران: وزارت
 امور خارجه.
 مجلس شورای ملی، ۱۳۰۲، *مظالم انگلیس در بین‌النهرین*، تهران: مطبوعه برادران باقرزاده.

مسلمی عقیلی، سید محمود، ۱۳۵۹، *اختلافات ایران و عراق در خصوص حق حاکمیت و حقوق کشتیرانی دو کشور در اروندرود*، تهران: چاپخانه سپهر.

مشایخ فریدنی، آذرمیدخت، ۱۳۶۳، *مسائل مرزی ایران و عراق و تأثیر آن در مناسبات دو کشور*، تهران: امیرکبیر.

وزارت امور خارجه، ۱۳۴۸، *حقایق چند در باره اختلاف ایران و عراق راجع به شط العرب*، تهران: کیهان.

منابع عربی:

ابورغیف، مهند عبدالکریم، ۲۰۱۳، *الاحداث السياسيه فى العراق و انعكاساتها على الوعى الاجتماعى ابان العهد الملكى ۱۹۲۱-۱۹۵۸ م*، بغداد: دار الشؤون الثقافیه.

الدهمی، محمد مظفر، ۱۹۷۶، *المجلس التأسيسى العراقى دراسة تاريخیه سياسیه*، بغداد: مطبعة السعدون.
الاشعب، خالص حسنى، ۱۹۶۹، *مشكله مندلی، دراسة لآثارها الاقتصادية، مجله الجمعیه الجغرافیه العراقیه*، [بی جا].

البرقواوی، احمد رفیق، ۱۹۸۰، *العلاقات السياسيه بين العراق و بريطانيا ۱۹۲۲-۱۹۳۲ م*، بغداد: دار الرشید.

الحسنی، عبدالرزاق، ۱۹۳۸، *العراق فى دورى الاحتلال و الانتداب، الجزء الثانى*، دمشق: مطبعة العرفان.

الحسنی، عبدالرزاق، ۱۹۸۲، *تاریخ الوزارات العراقیه، الجزء الثانى*، بغداد: مکتبه یقظه العربیه.

الحسنی، عبدالرزاق، ۲۰۰۸، *تاریخ العراق السياسى الحديث، الجزء الثانى*، بیروت: دارالرافدین.

الحسنی، عبدالرزاق، ۲۰۱۳، *العراق فى ظل المعاهدات، بیروت: دارالرافدین.*

حسین، فاضل، ۱۹۷۵، *مشكله شط العرب، القاهره: دارالکتب المصریه.*

سندرسن، هاری، ۱۹۴۶، *مذکرات سندرسن باشا طبیب العائله الملكیه فى العراق ۱۹۱۸-۱۹۴۶ م*، ترجمه: سلیم طه التکریتی، بغداد: مکتبه المثنی.

السويدی، توفیق، ۲۰۱۰، *مذکراتى: نصف قرن من تاریخ العراق والقضیه العربیه*، بیروت: المؤسسه العربیه للدراسات والنشر.

الضابط، شاکر صابر، ۱۹۶۶، *العلاقات الدولیه و معاهدات الحدود بين العراق و ایران*، بغداد: دار البصری.

عبدالرحمن، محمد کامل محمد، ۱۹۸۸، *سیاسه ایران الخارجیه فى عهد رضا شاه ۱۹۲۱-۱۹۴۱ م*، بغداد: مطبعة العمال المركزيه.

العزى، خالد یحیی، ۱۹۸۰، *مشكله شط العرب فى ظل المعاهدات والقانون*، بغداد: دار الرشید.

فرج الله، لطفی جعفر، ۱۹۷۸، *عبدالمحسن السعدون ودوره فى تاریخ العراق السياسى المعاصر*، بغداد: وزاره الثقافه.

قزنجی، رشاد، ۱۹۶۹، *الحدود العراقیه الإیرانیه و میاه الأنهر المشترکه*، بغداد: مدیریه الری العامه.

کبه، محمد مهدی، ۱۹۶۵، *مذکراتى فى صمیم الاحداث ۱۹۱۸-۱۹۵۸ م*، بیروت: دار الطلیعه.

مجموعه باحثین، ۱۹۸۳، *الصراع العراقى الفارسى*، بغداد: دار الحریه.

الوردی، علی، ۲۰۱۵، *لمحات اجتماعیه من تاریخ العراق الحديث، الجزء السادس*، لندن: دار الوراق.

وزاره الخارجیه العراقیه. [بی تا] *مجموعه محاضر جلسات قومیسری و تحديد الحدود التركیه الفارسیه لسنه ۱۹۱۳-۱۹۱۴*، [بی جا].

پایان نامه‌ها و رساله‌های دکتری

فارسی:

جلیلی حقیقی، مهدی، ۱۳۴۲، سیاست خارجی عراق از پایان جنگ جهانی اول تا پایان جنگ جهانی دوم، رساله دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.
فیروزیان، غلامرضا، ۱۳۷۷، *اوندروود و اختلافات ایران و عراق*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.

عربی:

مصطفی، اروی خالدعلی، ۱۹۹۸، *مواقف الصحافه العراقيه من السياسه الايرانيه تجاه العراق ۱۹۲۱-۱۹۳۹ م*، رساله ماجستير، كليه التربيه، جامعه المستنصریه.
الاسدی، عبدالاله بدرعلی، ۱۹۸۳، *العلاقات العراقيه الايرانيه ۱۹۲۰-۱۹۳۷ م*، *درسه تاريخيه سياسيه*، رساله ماجستير، كليه الاداب، جامعه بغداد.
الزنگنه، صباح عبدالرحمن، ۱۹۹۸، *العلاقات العراقيه الايرانيه ۱۹۴۵-۱۹۵۸ م*، رساله ماجستير، جامعه الدول العربيه، الأمانه العامه لإتحاد المؤرخين العرب، معهد التاريخ العربي والتراث العلمی للدراسات العليا.
السعدون، خالد رشید، ۱۹۷۰، *تحليل العوامل التي ترسم خط الحدود بين العراق و ایران*، رساله ماجستير، كليه الاداب، جامعه بغداد.

نشریات

فارسی:

صورت مذاكرات مجلس شورای ملی دوره چهارم - سال ۱۳۰۲ ش.
روزنامه اتحاد، سال ۱۳۰۱ - شماره ۲۳۸ - ص ۲.
روزنامه اطلاعات، سال ۱۳۰۸ - شماره ۷۳۳ - ص ۱.
روزنامه ایران، سال ۱۲۹۸ - شماره ۴۳۲ - ص ۱ و ۲.
مجله آینده، سال ۱۳۰۴ - شماره ۱ - ص ۶۲.

عربی:

نداء الشعب، سنه ۱۹۲۶ - العدد ۴۵۵ - ص ۲.
العالم العربي، سنه ۱۹۲۸ - السنه الرابعه - العدد ۱۶۳ - ص ۱.
العالم العربي ۱۹۲۹ - السنه الخامسه - العدد ۲۳۱ - ص ۱.
العراق، سال ۱۹۲۸ - العدد ۵۳۸۷ - ص ۲.
النهضة العراقيه، سال ۱۹۲۸ - العدد ۱۰۲۳ - ص ۲.
الاستقلال، سال ۱۹۲۴ - السنه الخامسه - العدد ۱۲۲ - ص ۱.